

І АЎАІ ²ÇÌ È ÇАААÇÌ А×АІ І В АЕІ І ІІ ²×І І - ААÇÌ АЕÈ А ÑЕÑОАІ ²
 ОІ ДААЕ²І І В АІ ААІ ÑОДІ ЕІ АЕІ ДІ ÇАЕОЕІ І І АО²І І АЕУІ І -
 АЕІ І ІІ ²ЕЕ

Проаналізовано суть механізму забезпечення економічної безпеки та фактори, які її детермінують в системі управління довгостроковим розвитком національної економіки. Розглянуто інституційні та організаційні засади реалізації інструментарію управління сектором безпеки в стратегічному управлінні національною економікою. Обґрунтовано інформаційно-аналітичну та організаційно-методичну модель моніторингу показників економічної безпеки в розрізі її складових, що покращить ефективність та результативність прийняття управлінських рішень.

The essence of mechanism of providing of economic security and factors which determine it in a control system for long-term development of national economy is analysed. The institution and organizational principles of realization of management tool for security sector in a strategic management of national economy are considered. The analytical and methodical model of economic security indexes monitoring in the frame of its items is grounded. This model will improve efficiency and effectiveness of decisions support.

Важливою складовою економічного механізму управління довгостроковим розвитком національної економіки є механізм забезпечення економічної безпеки, під яким розуміють систему державних заходів, спрямованих на забезпечення такого економічного розвитку, при якому можливо гарантувати соціально-економічні інтереси громадянам країни, макроекономічну стабілізацію, збереження цілісності й економічної незалежності держави, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізацію реальних та потенційних загроз національним інтересам.

Стан економічної безпеки України на даний час залишається складним внаслідок дії низки ендогенних факторів, які характеризуються: нестійкістю економічного зростання та його надмірною залежністю від зовнішніх чинників; збереженням структурних деформацій у національній економіці, неефективністю використання матеріальних ресурсів, зокрема енергетичних, домінуванням галузей з невеликою часткою доданої вартості, що спричиняє низьку конкурентоспроможність вітчизняної продукції; неефективністю захисту права власності, відсутністю умов для формування необхідного інвестиційного потенціалу в національній економіці, зокрема, розвинутих інституцій фінансового та фондового ринків, несприятливим макроекономічним та політико-правовим кліматом для залучення іноземних інвестицій; недосконалістю податкової системи, низькою ефективністю податкового адміністрування та контролю за використанням бюджетних асигнувань; низьким рівнем конкурентності та монополізацією окремих галузей промисловості, постачання товарів та надання послуг; недосконалістю механізмів захисту внутрішнього ринку, неефективністю боротьби з контрабандою; надмірною залежністю від імпорту енергетичних ресурсів, недиверсифікованістю джерел енергопостачання; монополізацією іноземним капіталом певних стратегічно важливих галузей національної економіки, що загрожує стабільності окремих товарних ринків; неефективністю економічних механізмів стимулювання науково-технічного потенціалу, відсутністю концептуальних засад системного управління інноваційним розвитком національної економіки; поглибленням регіональної диференціації; високим рівнем тінізації економіки, зумовленим, зокрема, поширенням тіньової зайнятості, розповсюдженням напівлегальних методів ухилення від оподаткування, криміналізацією економічних відносин, наявністю в країні організованих злочинних угруповань, що претендують на контроль над діяльністю суб'єктів господарювання.

Тому питання економічної безпеки сьогодні активно піднімається в працях вітчизняних та зарубіжних вчених, економістів – О.Г.Білоруса, О.І. Барановсь-кого, І.О. Бланка, О.В. Зернецької, В.В. Корнеєва, В.Р.Сіденка, О.С.Власюка, В.М. Гейця, Я.А. Жаліла й інших.

Основні результати наукових досліджень вітчизняних вчених, економістів в питаннях управління економічною безпекою держави можна звести до обґрунтування методичного забезпечення визначення рівня економічної безпеки України як головної складової національної безпеки держави, аналізу

індикаторів економічної безпеки для інтегральної оцінки рівня економічної безпеки України в цілому по економіці та за окремими сферами діяльності; інформаційно-аналітичного обґрунтування потенційних загроз розвитку економіки з метою їх врахування та відвернення у прийнятті управлінських рішень.

Однак, питання забезпечення економічної безпеки з позицій системної моделі управління довгостроковим розвитком національної економіки не знайшло належного наукового викладу. Тому дослідження економічного механізму забезпечення економічної безпеки в стратегічному управлінні національною економікою в рамках даної статті є актуальним і становить як науковий так і практичний інтерес.

Згідно нормативного тлумачення економічна безпека – це такий стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства та держави. Складовими економічної безпеки є: макроекономічна, фінансова (бюджетна, грошово-кредитна, валютна, боргова, безпека страхового ринку, безпека фондового ринку), зовнішньоекономічна, інвестиційна, науково-технологічна, енергетична, виробнича, демографічна, соціальна, продовольча безпека [6].

У визначенні сутності економічної безпеки в науковій літературі сьогодні домінує ноосферизований підхід, згідно якого під економічною безпекою держави розуміють наявність висококваліфікованих вчених, які здатні проводити фундаментальні та науково-дослідні розробки по пріоритетних напрямках світової науки та використовувати їх для економічного розвитку [4, 361].

Механізм забезпечення економічної безпеки включає в себе: нормативно-правову основу; функціональний механізм; систему суб'єктів господарювання; суспільно-політичну інфраструктуру. Для досягнення належного рівня економічної безпеки застосовують моніторинг показників економічної безпеки та прогнозування зовнішніх та внутрішніх чинників, які їй загрожують.

Інституційне забезпечення управління економічною безпекою країни здійснюється на підставі статті 92 Конституції України, Закону України "Про основи національної безпеки України" [5], який визначає основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах; Воєнної доктрини України [3], яка визначає керівні принципи воєнно-політичних, воєнно-стратегічних, воєнно-економічних і військово-технічних поглядів на забезпечення воєнної безпеки держави; Стратегії національної безпеки України [8], яка обґрунтовує принципи, пріоритетні цілі, завдання та механізми захисту життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Для вдосконалення правового забезпечення управління національною безпекою необхідно розробити Концепцію управління довгостроковим розвитком національної економіки, завершити розробку і прийняття антикорупційного законодавства, Національної програми протидії тероризму і екстремізму, Концепції розвитку Воєнної організації держави, Концепції розвитку національної інноваційної системи, Національної стратегії формування інформаційного суспільства, Доктрини інноваційного та науково-технологічного розвитку тощо.

Організаційне забезпечення управління національною безпекою здійснюють Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони України в межах їхніх повноважень, визначених Конституцією і законами України.

Президент України як глава держави, Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України і Голова Ради національної безпеки і оборони України здійснює керівництво процесом забезпечення національної безпеки, у разі потреби вносить до Верховної Ради України для першочергового розгляду законопроекти, необхідні для її імплементації.

Верховна Рада України формує законодавчу базу, спрямовану на забезпечення економічної безпеки, здійснює відповідний парламентський контроль.

Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади, керуючись Конституцією і законами України, актами Президента України та рішеннями Ради національної безпеки і оборони України, забезпечує реалізацію Стратегії національної безпеки, щорічно затверджує плани заходів на її виконання.

Рада національної безпеки і оборони України координує та контролює діяльність органів виконавчої влади в питаннях управління національною безпекою.

Центральні органи виконавчої влади України, Збройні Сили України та інші військові формування, правоохоронні і розвідувальні органи в межах своїх повноважень забезпечують виконання передбачених Конституцією і законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, рішеннями Ради національної безпеки і оборони України завдання щодо реалізації стратегічних, програмно-планових розробок в питаннях управління національною безпекою.

Інші органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування забезпечують вирішення питань, що стосуються реалізації Стратегії національної безпеки, віднесених законодавством до їхньої компетенції.

Суттєву роль у реалізації політики національної безпеки мають відігравати інститути громадянського суспільства, через здійснення громадського контролю за діяльністю органів державної влади у цій сфері. Активна діяльність інститутів громадянського суспільства сприятиме зміцненню гарантій додержання законності, прав і свобод людини та громадянина, забезпеченню адекватності системи національної безпеки загрозам національним інтересам та економічним можливостям держави.

Для ефективної реалізації інструментарію управління національною безпекою необхідно оптимізувати його функціональний механізм, насамперед систему стратегічного планування, яке б забезпечувало розгляд процесу управління сектором безпеки як невід'ємну складову управління довгостроковим розвитком національної економіки; охоплювало як визначення цілей, формування стратегій, розробку цільових програм, так і систему бюджетування (ресурсного планування), яка визначатиме ефективність реалізації запланованих завдань. Особливе місце в цій системі повинно відводитися динамічному моделюванню та стратегічному контролінгу процесів національної безпеки, яке даватиме змогу формувати інформаційно-аналітичну базу для здійснення прогнозів стосовно протікання тих чи інших процесів, оцінювати ефективність управлінських рішень та екстраполювати наслідки їх прийняття, прогнозувати можливі ризики і засоби їх запобігання.

Особливе місце у функціональному механізмі забезпечення економічної безпеки повинно відводитися моніторингу показників економічної безпеки, адміністративному аудиту ефективності використання інструментів прогнозування, визначення коефіцієнтів результативності виконання управлінських рішень в системі забезпечення економічної безпеки. Однак в діючій системі статистичного обліку та звітності поки-що не відпрацьовані аналітичні форми для моніторингу індикаторів економічної безпеки, що ускладнює процес оперативного прийняття управлінських рішень.

Для вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення проведення моніторингу доцільно використовувати аналітичну таблицю, в якій складові економічної безпеки структуризуються в розрізі основних макроекономічних показників (див. табл. 1).

Таблиця 1

Аналітична база моніторингу показників економічної безпеки

Складові макроекономічної безпеки національної економіки	Економічний зміст	Аналітичне обґрунтування
1	2	3
Бюджетна безпека	Забезпечення платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів і видатків державного й місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів.	<ul style="list-style-type: none"> • відношення дефіциту (профіциту) державного бюджету до ВВП; • рівень перерозподілу ВВП через державний бюджет; • питома вага бюджетних інвестицій в загальному обсязі інвестицій в економіку; • відношення бюджетних трансфертів до ВВП країни.
Валютна безпека	Стан курсоутворення, який створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняного експорту, безперешкодного припливу в країну іноземних інвестицій, інтеграції України до світової економічної системи, а також максимально захищає від потрясінь на міжнародних валютних ринках.	<ul style="list-style-type: none"> • індекс зміни офіційного курсу гривні до іноземної валюти; • відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загального обсягу депозитів; • величина валових міжнародних резервів; • обсяги валютних інтервенцій протягом певного періоду.

1	2	3
Грошово-кредитна безпека	Стабільність грошової одиниці, доступність кредитних ресурсів та таким рівнем інфляції, що забезпечує економічне зростання та підвищення реальних доходів населення.	<ul style="list-style-type: none"> • темпи інфляції; • рівень монетизації національної економіки; • кредитна активність комерційних банків; • вартість банківських кредитів; • питома вага кредитів в загальному обсязі інвестицій в національну економіку; • рентабельність власного капіталу банківської системи.
Боргова безпека	Рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування й ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень.	<ul style="list-style-type: none"> • відношення зовнішнього боргу до ВВП; • відношення платежів з обслуговування зовнішнього боргу до експорту товарів та послуг або до розміру державного бюджету; • співвідношення між внутрішніми і зовнішніми запозиченнями.
Безпека страхового ринку	Рівень забезпеченості страхових компаній фінансовими ресурсами, який дозволяє відшкодувати обумовлені в договорах страхування збитки їх клієнтів і забезпечити ефективне функціонування.	<ul style="list-style-type: none"> • питома вага довгострокового страхування в загальному обсязі страхування; • рівень страхових виплат протягом певного періоду; • коефіцієнт проникнення страхування (відношення страхових премій до ВВП); • частка статутного фонду нерезидентів в загальному обсязі статутного фонду страхових компаній.
Безпека фондового ринку	Оптимальний обсяг капіталізації ринку (з огляду на представлені на ньому цінні папери, їх структуру та рівень ліквідності), здатний забезпечити стійкий фінансовий стан емітентів, власників, покупців, організаторів торгівлі, торговців, інститутів спільного інвестування, посередників (брокерів), консультантів, реєстраторів, депозитаріїв, зберігачів та держави в цілому.	<ul style="list-style-type: none"> • частка укладених угод організованого ринку у загальному обсязі угод ринку цінних паперів; • коефіцієнт ліквідності цінних паперів; • питома вага довгострокових вкладів в загальному обсязі капітальних вкладень; • коефіцієнт капіталізацію ринку цінних паперів; • індекс цінних паперів; • волатильність (мінливість) цін на цінні папери протягом короткого проміжку часу; • рівень доходності довгострокових інвестицій.
Зовнішньоекономічна безпека	Забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов розвитку економіки завдяки її активної участі у світовому розподілі праці.	<ul style="list-style-type: none"> • коефіцієнт відкритості національної економіки (відношення обсягу зовнішньої торгівлі, тобто експорту та імпорту, до ВВП); • коефіцієнт покриття імпорту експортом; • відношення обсягу експорту до ВВП; • відношення обсягу імпорту до ВВП; • сальдо зовнішньоторговельної діяльності; • товарна структура експорту та імпорту; • товарна структура критичного імпорту; • коефіцієнт покриття імпорту експортом; • співвідношення між обсягами залученого капіталу та експортом вітчизняного капіталу; • співвідношення цін на зовнішньому і внутрішньому ринках;

1	2	3
		<ul style="list-style-type: none"> • енергомісткість та матеріаломісткість експорту; • співвідношення між обсягами національного виробництва та експорту до певних країн; • вплив виробництва експортної продукції на екологію; • питома вага експорту наукомісткої продукції в загальному обсязі експорту; • питома вага імпорту наукомісткої продукції в загальному обсязі імпорту; • частка експорту на душу населення; • частка іноземних інвестицій у ВВП; • співвідношення тарифного і нетарифного регулювання.
Інвестиційна безпека	Рівень національних та іноземних інвестицій, який здатен забезпечити довгострокову позитивну економічну динаміку при належному рівні фінансування науково-технічної сфери, створення інноваційної інфраструктури та адекватних інноваційних механізмів.	<ul style="list-style-type: none"> • індекс інвестиційної діяльності; • співвідношення між обсягом національних та іноземних інвестицій; • питома вага інноваційно-активних підприємств в загальному обсязі промислових підприємств; • питома вага витрат суб'єктів господарювання на інноваційну діяльність в загальному обсязі витрат; • обсягу реалізованої інноваційної продукції та її питома вага в загальному обсязі національного виробництва.
Науково-технологічна безпека	Стан науково-технологічного та виробничого потенціалу держави, який дає змогу забезпечити конкурентоздатність вітчизняної продукції, покращення використання власних інтелектуальних і технологічних ресурсів.	<ul style="list-style-type: none"> • загальна величина НДДКР та їхня частка у ВВП; • витрати на дослідження та їхня частка у ВВП; • динаміка міжнародного обміну знаннями - частка національних НДДКР, які фінансуються із закордонних джерел; • частка НДДКР у приватному секторі, які виконувалися за кордоном, але фінансувалися національними фінансовими джерелами; • кількість іноземних студентів у національних вузах; • частка наданого венчурного фінансування у ВВП.
Енергетична безпека	Захищеність національних інтересів у енергетичній сфері задоволення реальних потреб економіки в паливно-енергетичних ресурсах для забезпечення життєдіяльності населення та надійного функціонування національної економіки в режимах звичайного, надзвичайного та воєнного стану.	<ul style="list-style-type: none"> • енергетична складова у вартості товарів і послуг; • інвестиції в енергозбереження; • частка імпорту в енергопостачанні; • частка монопольного імпорту в енергопостачанні; • вартість енергії і тепла; • темпи зростання вартості послуг по енергопостачанню; • питома вага імпорту в обсягах споживання природного газу.

1	2	3
Соціальна безпека	Якісний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз.	<ul style="list-style-type: none"> реальна середньомісячна заробітна плата; прожитковий мінімум; мінімальна заробітна плата; гранична схильність до споживання; гранична схильність до нагромадження; рівень безробіття; відношення темпу росту продуктивності праці до заробітної плати.
Демографічна безпека	Стан захищеності держави, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, збалансованість демографічних інтересів держави, суспільства й особистості відповідно до конституційних прав громадян України.	<ul style="list-style-type: none"> коефіцієнт депопуляції; рівень народжуваності; рівень смертності; коефіцієнт природного приросту населення; динаміка міграційних процесів.
Продовольча безпека	Рівень продовольчого забезпечення населення, який гарантує соціально-економічну та політичну стабільність у суспільстві, стійкий та якісний розвиток нації.	<ul style="list-style-type: none"> виробництво сільськогосподарської продукції на одну особу; валовий збір зернових культур; виробництво м'ясних продуктів всіх видів.
Виробнича безпека	Рівень розвитку промислового комплексу країни, що здатний забезпечити зростання економіки та розширене її відтворення.	<ul style="list-style-type: none"> індекс промислового виробництва; матеріаломісткість та фондомісткість промислового виробництва; ступінь зносу основних фондів; інвестиції в основний капітал; питома вага інновацій в загальному обсязі інвестицій.

Джерело: Складено автором на основі інформації Департаменту макроекономіки Міністерства економіки України, Національного інституту проблем економічної безпеки, матеріалів Invest in Sweden Agency.

Кожен із показників в даній таблиці кількісно характеризує рівень економічної безпеки за окремим напрямком і може змінюватись від ідеального значення (повна відсутність загрози) до стану, коли порушується нормальне функціонування суб'єктів економічної системи об'єкту (передкризовий та кризовий стани національної економіки). Ознакою кризового стану в національній економіці вважають порушення енергозабезпечення економіки, значну енергетичну залежність країни, порушену соціальну стабільність, незадовільний екологічний стан тощо. Потрібно зазначити, що окремі ідеальні значення показників економічної безпеки передбачені Методикою визначення інтегрального показника економічної безпеки [5].

У визначенні бажаного стану показника економічної безпеки країни з огляду на вектори сталості та ноосферизації довгострокового розвитку доцільно використовувати параметри сталого розвитку секторів національної економіки. Наприклад, критеріями сталого розвитку фондового ринку повинні бути: довгостроковий позитивний тренд зростання його капіталізації (індексу цінних паперів); низька волатильність (мінливість) цін на цінні папери – показник, що характеризує схильність ринку до різких підйомів і падінь цін на цінні папери протягом короткого проміжку часу; вузький спред між цінами попиту і пропозиції; високий рівень ліквідності – збалансованість попиту і пропозиції (велика кількість і вартість укладених угод); рівень дохідності довгострокових інвестицій, що перевищує показник інфляції і ставки банківських депозитів. Розроблена методика побудови діаграми кризових ситуацій у банківській системі України.

Для визначення стану економічної безпеки в Україні використовують інтегрований показник, який об'єднує систему показників, компенсуючи більші й менші порогового значення показники, тому для побудови прозорої оцінки показників економічної безпеки необхідно, в першу чергу, порівнювати

значення показників з граничними значеннями, це дозволяє зробити механізм управління економічною безпекою прозорим і ефективним.

Для забезпечення необхідного рівня національної безпеки в державі повинна бути розроблена і реалізовуватися відповідна економічна політика забезпечення національної безпеки, яка б визначала такі основні напрями, як: забезпечення бюджетного фінансування сектору безпеки в обсягах, достатніх для його реформування і розвитку як цілісної системи; визначення оптимальної структури та штатної чисельності інститутів, які відповідають за національну безпеку, виходячи з нагальних потреб національної безпеки та економічних можливостей держави; підвищення рівня професіоналізму та відповідальності в усіх ланках сектору безпеки [7].

Цілеспрямованість і результативність управління довгостроковим розвитком національної економіки, забезпечення її національної безпеки вимагають взаємоузгодження інтересів суб'єктів суспільства. Тільки при такій умові можливе виникнення мультиплікативного ефекту в процесі вирішенні стратегічних для країни завдань. Ефективним інструментом такого узгодження є середньострокове та короткострокове планування, яке забезпечує раціональне поєднання: механізмів визначення цілей та цілереалізуєчих систем; прогностично-планових інструментів з іншими важелями державного управління економікою. При цьому дані цілі повинні носити директивний характер для державних органів як виконавців стратегічних і поточних планів, планово-договірний характер (контрактні відносини) для виконавців державних програм, яким виділяються бюджетні кошти та індикативний характер для інших суб'єктів економіки. Тому подальші наукові дослідження оптимізації механізмів забезпечення економічної безпеки в державному управлінні повинні зосереджуватися саме на посиленні прогностичної складової й обґрунтуванні комплексу заходів по формуванню ефективної структури економіки; стимулюванні платоспроможного попиту населення; створенні умов для стійкого економічного зростання; реалізації ефективної інвестиційної та інноваційної політики, ефективного вирішення соціальних проблем.

Література

1. Бланк И.А. *Управление финансовой безопасностью предприятия*. – К.: Эльга, Ника-Центр, 2004. – 784 с.
2. Барановський О.І. *Фінансова безпека: монографія. Інститут економічного прогнозування*. – К.: Фенікс, 1999. – 338 с.
3. *Воєнна доктрина України. Указ Президента України від 15 червня 2004 року № 648/2004 зі змінами внесеними Указом від 15 липня 2004 року № 800/2004*. – portal.rada.gov.ua.
4. *Глобалізація і безпека розвитку: Монографія / О.Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін. Наук. ред. О. Г. Білорус*. – К.: КНЕУ, 2001. – 733 с.
5. *Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року №964-15 зі змінами і доповненнями* – portal.rada.gov.ua.
6. *Методика розрахунку рівня економічної безпеки. Наказ Міністерства економіки України від 02.03. 2007 № 60*.
7. *Проект Міністерства освіти і науки України “Україна в системі регіональної безпеки: методологічні проблеми формування політики національної безпеки в рамках „Мережі партнерства Україна-НАТО щодо підвищення обізнаності громадянського суспільства”*.
8. *Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 12 лютого 2007 року № 105/2007*.